

Lubovnianska mátoha v opise Spišskej stolice od Mateja Bela

FRANTIŠEK ŠIMON

The ghost of Lubovňa in Bel's description of the Spiš county by Matthias Bel

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.2.137-150>

ABSTRACT: In his description of the Spiš county Matej Bel describes a vampire story that took place in Stará Lubovňa in 1718. Michal Gašparek, the protagonist of the story, is the prototype of a vampire, he rose from the dead, made trouble for the living, is exhumed, his head was decapitated and finally he was burnt at the stake. There are several contemporary accounts of the story, dating from before the *Prodromus* was published, i. e. before 1723. The earliest testimony is an entry in the town book (*Liber actorum*) by Franciszek Wilczynski from 1718, which is now lost, but the report was recorded by Bertalan Matirko Jr. The second testimony is found in the continuation of the Buchholtz family chronicle by Jakub Buchholtz, who writes that the news of the event were sent to him by his father, Georg Buchholtz Sr. The third testimony was published in the German entertainment satirical-political-historical magazine *Der europäische Niemand* only a year after the event. The fourth testimony comes from Georg Bohuš and can be found in his manuscript work *Historico-geographica Terrae Scepusiensis ... descriptio*. In the narrative of Matthias Bel all the main motifs of the story are found. Bohuš' work served as the basis for Bel's description of the Spiš county, but this story also confirms that Bel did not adopt Bohuš' text mechanically; he also used other sources in describing the vampire story.

Keywords: Vampire Story, Matthias Bel, Stará Lubovňa.

Úvod

Matej Bel (1684 – 1749), *magnum decus Hungariae*, veľká ozdoba Uhorska, plánoval vydať monumentálne vlastivedné dielo *Notitia Hungariae novae historico geographica*, Historicko-zemepisné vedomosti o novom Uhorsku, v ktorom sa mal nachádzať opis všetkých uhorských stolíc. Podarilo sa mu však vydať v rokoch 1735 – 1737 len štyri zväzky. Vzorom pre tento projekt mal byť opis Spišskej stolice, ktorý vydal v roku 1723 spolu s inými materiálmi v známom diele *Prodromus*.¹ Bel si uvedomoval problémy s tým spojené, keď v roku 1720 v liste vydavateľovi známych Vratislavských análov Johannovi Kanoldovi (1679 – 1729) napísal, že jeho zámer prekračuje nielen sily, ale aj život jedného človeka.² Bel mal však mnoho spolu-

¹ BEL, Matej. *Historia Comitatus Scepusiensis*. In *Hungariae antiquae et novae Prodromus*. Norimbergae : Sumtu Petri Conradi Monath, 1723, s. 69 – 124.

² SZELESTEI, N. László. *Bél Mátyás levelezése*. Budapest : Balassi Kiadó, 1993, s. 74.

pracovníkov, ktorí mu pomáhali, pripravovali podklady a tie on potom s väčšou alebo menšou úpravou publikoval. O spracovanie Spišskej stolice požiadal svojho spolužiaka z banskobystrického gymnázia, kežmarského rektora a kazateľa Juraja Bohuša (1687 - 1722).³ Výsledkom jeho práce bolo rukopisné dielo *Historico-geographica Terrae Scepusiensis in Superiori Hungaria celeberrimae descriptio concionnata* (Historicko-zemepisný opis praslávnej Spišskej zeme v Hornom Uhorsku).⁴

Prípad Michala Gašparka

V opise Spišskej stolice tvorí hlavnú časť textu o Starej Lubovni historika o obchodníkovi Michalovi Gašparkovi. Matej Bel píše:

„To, čo sme sa dozvedeli o udalostiach v roku 1718, vyzerá ako hrôzostrašná historka. Jeden z obchodníkov menom Gašparek, o ktorom vládla všeobecná mienka, že nie vždy vedie bezúhonný život, nečakane zomrel. Len čo ho pochovali, začal chodiť sem a tam, navštevovať svojich príbuzných, pričom vyzeral ako živý. A nebolo to len hocijaké zjavenie, mešťanom, ktorých stretol, sa postavil do cesty aj na pravé poludnie a obťažoval hroznými spôsobmi, slúžkam pracujúcim na poli pohrozil násilím, viackrát podpálil strechy mestečka a, čo už je za hranicu vierohodnosti, obcoval so svojou ženou, niekde si požičal peniaze, inde vyrovnal dlh. Výsledkom mnohých ohavností napokon bolo, že podľa obyčaje bežnej v tomto národe vybrali jeho mŕtvolu z hrobu, stali jej hlavu a spálili. Nevieť, či je pravdivá a či klamná neprestajne rozširovaná povesť, že keď mu odrezali mäsiarskym nožom hlavu, vylialo sa z nej veľké množstvo krvi. Keď mŕtvolu spálili, za čo si vyslúžili obvinenie z povery, strašidlo opäť potrápilo mestečko požiarom. Mnohí verili, že všetko toto nešťastie v mestečku privodil zlý démon v ľudskej podobe, ktorý spáchal tieto neuveriteľné skutky. Na druhej strane tí, pre ktorých sú podozrivé reči o strašidlách, si mysleli, že to strašidlo bolo len prestrojenie. Či už je to báchorka alebo historická skutočnosť, predsa som si pomyslel, že treba o nej hovoriť, aby spomienka na túto udalosť tak ľahko nezapadla.“⁵

Vampirizmus

Na prvý pohľad pôsobí príhoda s mátohou, vampírom, v serióznom Belovom diele prekvapujúco, ale časový a geografický aspekt tejto udalosti nie je náhodný. Vampirizmus je univerzálny fenomén a hoci jeho prejavy sú dokladované už od antiky cez stredovek až do novoveku,⁶ epochou vampirizmu je 18. storočie. Jeho vznik je charakteristický opozíciou osvieteniského racionalizmu Západu a poverčivého, ortodoxného Východu, folklóru a tradičnej ľudovej kultúry.⁷ Súčasne je to aj opozícia medzi prípadmi na periférii Rakúsko-Uhorskej monarchie so zmiešaným obyvateľ-

³ Pozri o ňom Juraj Bohuš. In *Slovenský biografický slovník* 1. Martin : Matica slovenská, 1986, s. 284.

⁴ Lyceálna knižnica v Kežmarku, rkp. Signatúra Ms 832g, nemecký preklad BOHUS, Georg. *Historisch-geographische Beschreibung des in Oberungarn berühmtesten Zipser Landes*. Kežmarok : Sauter, 1919.

⁵ BEL, *Historia Comitatus*, s. 108 - 109.

⁶ RUTHNER, Clemens. *Verzahnte Heimsuchungen. Eine kurze Literatur- und Kulturgeschichte des Vampirs*. Bremen : edition lumière, 2019, s. 15 - 16.

⁷ KLANICZAY, Gábor. Decline of Witches and Rise of Vampires in 18th Century Habsburg Monarchy. In *Ethnologia Europaea*, 1987, roč. 17, č. 2. s. 177. <https://doi.org/10.16995/ee.1378>

stvom, vrátane slovanského, a centrami, v ktorých sa tieto prípady potom riešili.⁸ Uhorsko a Sedmohradsko patrilo v 18. storočí k európskym krajinám, v ktorých sa vyskytlo veľa prípadov vampirizmu, takže v tom čase bol rozšírený názor, že tieto krajiny sú domovinou vampírov. Keď sa predtým rozširovali čarodejnice zo Západu na Východ, vampirizmus postupoval opačným smerom, z Východu na Západ.⁹ Na pôvod samotného slova vampír, resp. slovanského ekvivalentu upír, existuje veľa názorov,¹⁰ podľa jedného z nich sa slovanské slovo upír dostalo cez maďarčinu do západnej Európy v podobe vampír.¹¹

Príbeh Michala Gašparka sa odohral v roku 1718, teda ešte skôr, než vypukla v Európe hystéria okolo vampírov. Stalo sa tak po rokoch 1725 a 1730, keď rakúske úrady riešili prípady vampirizmu v srbských dedinách Kisiljevo a Medveđa. Aj v týchto prípadoch šlo o napätie medzi pravoslávnyimi a moslimskými Slovanmi, ktorí sa krátko predtým dostali do habsburskej monarchie a novými, katolíckymi „osloboditeľmi“.¹² V západoeurópskych centrách sa začali sa veľké diskusie na túto tému, objavilo sa množstvo literatúry k nej.¹³ V habsburskej monarchii zasiahol do toho aj cisársky dvor, Mária Terézia vydala v roku 1768 trestný zákonník *Constitutio Criminalis Theresiana*, ktorý obmedzoval krutú prax pri procesoch s čarodejnicami, jej poradca známy holandský lekár Gerard van Swieten (1700 – 1772) odsúdil vampirizmus v zvláštnom diele.¹⁴ Štefan Wespřemi (1723 – 1799), autor známych biografii významných uhorských lekárov, sa ešte v roku 1778 sťažuje, že lekári a filozofi rozoberajú túto tému *ad nauseam*, až do omrzenia.¹⁵ Správy o exhumácii z mystériózných dôvodov na Spiši sa vyskytovali ešte dlho, až do začiatku 20. storočia.¹⁶

Podľa Thomasa Bohna, autora viacerých prác o vampirizme, je prípad Gašparka prototypom vampíra,¹⁷ ale nie je to tak prípad vampirizmu v kulturologickom

⁸ BOHN, M. Thomas. Vampirismus in Österreich und Preußen. Von der Entdeckung einer Seuche zum Narrativ der Gegenkolonisation. In *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 2008, roč. 56, č. 2, s. 162. <https://doi.org/10.2307/41052051>

⁹ BOHN, *Vampirismus in Österreich*, s. 162.

¹⁰ Ich prehľad podáva WILSON, M. Katharina. The History of the Word „Vampire“. In *Journal of History of Ideas*, 1985, roč. 46, č. 4, s. 577 – 580. <https://doi.org/10.2307/2709546>

¹¹ KLANICZAY, *Decline of Witsches*, s. 172.

¹² RUTHNER, *Verzahnte Heimsuchungen*, s. 21.

¹³ Pozri stručný prehľad prác Ibid., s. 24.

¹⁴ Jeho francúzsky originál je uchovaný v Rakúskej národnej knižnici, nemecký preklad sa nachádza v práci [MAYER, Andreas Ulrich]. *Abhandlung des Dasyens der Gespenster nebst einem Anhang vom Vampyrismus*. Augsburg, 1768, pozri bližšie KLANICZAY, Gábor. Gerard van Swieten und die Anfänge des Kampfes gegen Aberglauben in der Habsburg-Monarchie. In *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1988, zväzok 34, č. 2 – 3, s. 225 – 247; ISSER, Ruth. *Abhandlung des Daseyns der Gespenster, nebst einem Anhang vom Vampyrismus (1768)*. Gerhard van Swietens Memorandum zu Vampirvorfällen im Mähren des 18. Jahrhunderts. In *historioPLUS* 8, 2021, s. 97 – 124. [on-line] Dostupné na internete: <<http://www.historioplus.at/?p=1320>> [2. 1. 2024].

¹⁵ WESPŘEMI, István. *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia* II,1. Viennae : Typis Io. Tho. De Tratnern, 1778, s. 46.

¹⁶ CHALUPECKÝ, Ivan. Relikty bosoráctva na Spiši v 19. a začiatkom 20. storočia. In *Pohanstvo a kresťanstvo. Zborník z konferencie usporiadanej 5. – 6. II. 2003 v Banskej Bystrici*. Eds. Rastislav Koziak – Jaroslav Nemeš. Bratislava : Chronos, 2004, s. 291 – 293.

¹⁷ BOHN, Thomas. *Vampir Ein Europäischer Mythos*. Köln; Weimar; Wien : Böhlau, 2016, s. 74.

zmysle ako skôr príbeh o strašidle s historickou hodnotou.¹⁸ Podľa Giuseppe Ma-
iella ide o prvé oficiálne vyšetrovanie príbehu vampirizmu na Slovensku.¹⁹ Keď si
uvedomíme, že od zjavenia mátohy po vydanie Prodrumu uplynulo len 5 rokov
a príznakom sa zaoberali aj úradné miesta a cirkev, pochopíme dôvody jej zarade-
nia do opisu Starej Lubovne.

Svedectvá o prípade

Gašparkov prípad bol na Spiši všeobecne známy a existuje o ňom viacero svedec-
tiev od súčasníkov, ktoré pochádzajú z obdobia pred vyjdením Prodrumu, t. j. pred
rokom 1723. Tieto svedectvá patria do rôznych druhov textov, úradný záznam, novi-
nová správa, kronika, vlastivedné dielo. Najstaršie z nich je záznam z mestskej kni-
hy (*Liber actorum*) od ľubovnianskeho notára Františka Wilczynského z roku 1718,
ktorá je síce dnes stratená,²⁰ ale správu zaznamenal spišský rodák, Bertalan Matirko
Ml. (1867-?), učiteľ banskobystrického gymnázia koncom 19. storočia a uverejnil ho
v uhorskom etnografickom časopise.²¹ Správa bola napísaná podľa Matirka čias-
točne v „poľštine“ (goralský dialekt?), čiastočne v latinčine a veľká časť je zvláštnou
zmesou týchto dvoch jazykov. V nej Michal Gašparek, občan a obchodník s vínom
z Lubovne, zomrel 28. februára 1718. Hneď po pohrebe začal chodiť strašiť spiacich
ľudí, bil ich, hrýzol a škrtil a neskôr napádal okoloidúcich na poliach a lúkach, na
cestách a krčmách, a to aj za bieleho dňa. V priebehu niekoľkých týždňov pätnásť-
krát zapálil mesto, občania v noci nespali, ale celú noc strážili svoje domy. Mátoha
neznepokojovala len Starú Lubovňu, ale aj obyvateľov iných regiónov a dokonca
aj iných krajín. Úrady vypočúvali množstvo svedkov, v správe sa reprodukujú ich
výpovede. Dvaja občania Lubovne boli vyslaní do Krakova s listom biskupovi Mi-
chalovi Sembeckovi, v ktorom ho prosili, aby kňaz Lubovne mohol urobiť exh-
máciu. Keď hrobku otvorili, jeho telo našli neporušené, medzi prstami mal vlasy
a na šatách krvavé škrvny. Telo spolu s rakvou položili na veľkú hranicu a spálili
na popol. Mestská rada ešte predtým prikázala vyrezať jeho srdce, zapečatiť do
drevenej nádoby a schovať pod hnojisko. Gašparek však pokračoval v strašení a po-
žiaroch. Mestská rada listom poprosila o pomoc kláštor v Zakliczyne, odkiaľ prišli
dvaja kňazi, ktorí mestské domy očistili exorcizmom, procesiou, svätenou vodou,
dymom z kadidla a svätenou soľou. Keďže mátoha vyčíňala ďalej, spálili aj krabicu
s jeho srdcom a odvtedy sa mátoha viac neobjavila. Správa končí poučením, že Boží
hnev skrotil tohto ducha. Gašparek sa tu označuje v maďarskej verzii ako *kisértet*,
teda strašidlo, mátoha, a v nemeckej ako *Gespenst*, tiež strašidlo, mátoha, vzhľadom

¹⁸ BOHN, M. Thomas. Das Gespenst von Lublau. In *Vampirismus und magia posthuma im Diskurs der Habsburgermonarchie*. Eds. Christoph Augustynowitz – Ursula Reber. Wien; Berlin : Lit Verlag, 2011, s. 160.

¹⁹ MAIELLO, Giuseppe. *Vampyrismus a Magie posthuma*. Praha : Epoque 2014, s. 27.

²⁰ CHALUPECKÝ, Ivan. *Magistrát mesta Stará Lubovňa 1330 – 1834 Inventár*. Štátny okresný archív Stará Lubovňa, 1988, s. 4.

²¹ MATIRKO, Bertalan Ifj. Egy szepességi népmondárol. In *Ethnographia*, 1890, roč. 1, s. 261 – 272, skrátaná nemecká verzia: MATIRKO, Bertalan jun. Die Zipser Volkssage von Kasperek. In *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*. 1892, roč. 2, s. 162 – 164.

na stratu originálu, nevieme, v akej podobe bolo jeho označenie, či už v „poľskej“ alebo latinskej.

Druhé svedectvo o Ľubovnianskej záhade sa nachádza v pokračovaní kroniky rodiny Buchholtzovej. Začal ju písať Juraj Buchholtz St. (1643 – 1724), pokračoval v nej jeho syn Jakub Buchholtz (1699 – 1758). Zachovala sa v rukopise, ktorý sa dnes uchováva v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice.²² Tlačou vyšla v nemeckom preklade o dve storočia neskôr spolu s výťahom z jej pokračovania.²³ Jakub Buchholtz píše v kronike, že mu správu o udalosti poslal otec, ktorý v tom čase pôsobil ako kňaz vo Veľkej Lomnici. On sám bol vtedy, t. j. v roku 1718, v dnes poľskom Elblągu (Elbing), kde sa učil ihlárskemu remeslu. Správa je relatívne krátka, Gašparek bol bohatý muž, ktorý krivo prisahal a do roka zomrel. Po smrti sa hneď zjavoval ľuďom a opisujú sa rôzne prípady: škrtil ich, prišiel domov, sedel tam cez deň aj v noci, obcoval s manželkou, na bielom koni navštevoval ľudí, s ktorými obchodoval. Otvorili jeho hrob a vybrali mu srdce z tela. Ani to nepomohlo, takže kat mu odsekol hlavu a mŕtvolu spálili, ale Gašparek aj tak viackrát podpálil v Ľubovni domy. Napokon sa opisuje jeho príchod na istú svadbu a tým sa skončil opis zjavení, hoci podľa otca Buchholtza by sa vraj dalo o tom veľa písať. Hlavný hrdina Gašparek nemá v tejto rodinnej kronike žiadny prívlastok.

Tretie svedectvo bolo uverejnené v nemeckom zábavnom satiricko-politicko-historickom periodiku *Der europäische Niemand*, ktoré patrilo do okruhu literatúry venujúcej sa rôznym kuriozitám.²⁴ Článok vyšiel len rok po tejto udalosti. Tri fiktívne osoby, Lorinto, Rosimenes, Floriander, diskutujú v uvoľnenom rozhovore o rôznych veciach a jednou z tém je zvláštna udalosť, ktorá sa odohrala v Hornom Uhorsku. Nemecky písaná publikácia má v titule medirytinu Gašparka a reprodukuje latinskú správu z listu, ktorý prišiel z Uhorského kráľovstva, ale bez udania autora. Ide o „Výťah z listu z Liptovskej stolice v Hornom Uhorsku z júla 1718,“ po ktorom diskutujúci analyzovali prípad. Pisateľ listu píše na úvod, že to, čo sa hovorí o istom kupcovi z Ľubovne, prekračuje hranicu dôveryhodnosti a doteraz to nebolo zaznamenané. On sám sa to dozvedel zo „včerajšieho listu zo Spiša od dôveryhodných mužov“. Autor listu „z Liptovskej stolice“ by mohol byť Juraj Buchholtz ml. (1688 – 1737) ktorý vtedy žil v Paludzi, t. j. v Liptovskej stolici. K dôveryhodným mužom, ktorí mu správu poslali, by mohol patriť jeho otec Juraj Buchholtz st. Ten vtedy pôsobil v Kežmarku a správu o tom prípade poslal zrejme obom synom, Jurajovi a Jakubovi. Jakub Buchholtz píše v rodinnej kronike, že to „oznámil učným ľuďom a rozvinula sa o tom diskusia.“²⁵ Tá sa skutočne rozvinula na stránkach časopisu *Europäischer Niemand*. Juraja Buchholtza staršieho ako aj

²² Literárny archív Slovenskej národnej knižnice, sign. C 24.

²³ BUCHHOLTZ, Georg. *Historischer Geschlechtsbericht (Familienchronik)*. Ed. Rudolf Weber. Budapest : Luther Társaság, 1904, s. 368 – 370.

²⁴ Extractum Litterarum ex Comitatu Liptoviensi in superiori Hungaria 1718 mense Iulio. In *Der Europäische Niemand, welcher Niemanden zu beleidigen, Jederman aber nützlich zu seyn beflissen ist. 1719*, 11. Theil, s. 972 – 975.

²⁵ BUCHHOLTZ, *Historischer Geschlechtsbericht*, s. 370.

mladšieho téma zrejme zaujímal, pretože obaja neskôr poslali do nemeckej tlače správu o podobných prípadoch.²⁶

V samotnej správe sa opisujú podrobne činy kupca Gašparka, ktorý náhle zomrel. Po smrti strašil ľudí, navštevoval ich, hostil sa s nimi, takže otvorili jeho hrob, stáli mu hlavu a spálili. Napriek tomu pokračoval v strašení, svoju manželku ako aj ďalšie ženy priviedol do druhého stavu. Podpálil Lubovňu a keď sa po požiari objavil, povedal: „Paliliste mnie, ja vvas lepšie będě palit.“ Na otázku, prečo nezostáva tam, kde ho Boh poslal, odpovedal, že v pekle ho odmietajú prijať a ani Boh ho nechce pustiť do neba. Správa neobsahuje žiadnu informáciu, kedy sa to celé skončilo. V latinskej správe sa Gašparek nazýva *malus genius*, zlý duch, ako aj *diabolicum spectrum*, diabolské zjavenie, v nemeckej diskusii *Gespenst*, strašidlo, mátoha.

Napokon štvrté svedectvo z obdobia pred rokom 1723 je spomínané rukopisné dielo *Historico-geographica Terrae Scepusiensis ... descriptio* Juraja Bohuša, v ktorom sa táto udalosť nazýva „podivná tragédia“.²⁷ Správa je veľmi stručná, Gašparek po smrti znepokojoval občanov, podpaľoval domy, napokon otvorili hrob, odťali mu hlavu a spálili. Zakrátko prestal vyčíňať a Bohuš prenecháva ďalšiu debatu prírodovedcom (*physicus*).²⁸ Protagonista príbehu sa v tomto diele označuje za *spectrum*, zjavenie, alebo *manes*, duša zomrelého.

Gašparek v Belovej verzii príbehu

Motívy rozprávania o Gašparkovi v štyroch prameňoch sú zhrnuté v tabuľke na strane 143 a vo väčšine ich možno označiť za budúce topopy vampírskych príbehov. V rozprávaní Mateja Bela sa nachádzajú všetky hlavné motívy príbehu, Gašparek je revenant, stručne sa opisujú jeho činy, požiare, otvorenie hrobu, odťatie hlavy, vyliatie krvi z tela, spálenie. Autor ako stúpenec moderných prírodných vied²⁹ má však pochybnosti o vierohodnosti udalostí. Cituje názor dvoch skupín obyvateľov, jedna skupina hovorila o zlom démonovi v ľudskej podobe, druhá o prestrojení. Rozhodnutie necháva na čitateľovi. Bel nazýva Gašparka dvojako, *prodigium* mátoha, a *portentum*, netvor, mátoha, okrem toho v jednom vysvetlení sa vyskytuje označenie *cacodaemon*, zlý démon.

²⁶ BUCHHOLTZ, JURAJ ml. Von einem nach dem Tode verbrannten Weibe und einem gleichmässig verbrannten Eyer-Brüter. In *Sammlung von Natur- und Medicin- wie auch hierzu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten*. Frühlings-Quartal 1724. Leipzig; Budissin : David Richter, 1725, s. 635; BUCHHOLTZ, JURAJ st. Von zwey nach dem Todte verbrannten Leichen, welche des Nachts die Leute sollen gewürgt haben. In *Miscellanea physico-medico-mathematica*. 3. und 4. Quartal an. 1727. Erfurt : Carl Friedrich Jungnicol, 1731, s. 488 - 490.

²⁷ BOHUŠ, *Historico geographica*, s. 266, nemecký preklad BOHUS, *Historisch-geographische*, s. 147.

²⁸ Svedectvá staršej maďarskej literatúry o uhorských prípadoch vrátane Gašparka sa nachádzajú v práci MAGYARI-KOSSA, Gyula. *Magyar orvosi emlékek IV*. Budapest : Magyar orvosi könyvkiadó társulat, 1940, s. 85 - 89.

²⁹ TIBENSKÝ, Ján. *Veľká ozdoba Uhorska. Dielo, život a doba Mateja Bela*. Bratislava : Tatran, 1984, s. 118.

	notár	Buchholtz	Niemand	Bohuš	Bel
Kasperek	obchodník s vínom	bohatý muž	obchodník	obchodník	obchodník
označenie	mátoha (kísértet, Gespenst)	-	mátoha (Gespenst)	-	mátoha (prodigium, portentum)
príčina smrti	krádež zlata, krivá prisaha	krivá prisaha	-	-	nie bezúhonný život
opis činov	podrobne	stručne	podrobne	stručne	stručne
exhumácia	+	+	+	+	+
vzhľad v hrobe	+	-	-	-	-
odfatie hlavy	+	+	+	+	+
tiekla krv	+	-	-	+	+
vybrané srdce	+	+	-	-	-
spálenie	+	+	+	+	+
komentár	boží hnev skrotil ducha	-	podrobná analýza	debata prenechaná prírodou	zlý démon, prestrojenie?

Tab. 1 Motívy rozprávania o Kasparkovi

V iných dieloch³⁰ Belovho vlastivedného projektu sa neopisuje žiadny iný vampírsky príbeh. Pomenovanie *prodigium*, znamenie, mátoha, monštrum, Belom použitý na označenie Gašparka, sa vyskytuje neskôr ešte v jeho opise Alžbety Bátoriovej,³¹ ktorý však prebral aj s týmto termínom od Ladislava Turóciho.³²

Pretože Bohušov opis Spišskej stolice slúžil pre Bela ako základ opisu Spišskej stolice, príbeh sa dostal aj do Belovho diela, jednoducho ho prevzal z Bohušových podkladov. Bol to teda Juraj Bohuš, ktorý do vlastivedného diela zaradil aj vampírsku historku a aj on ju mohol poznať od Juraja Buchholtza ml. Tento fakt otvára priestor pre prípadný ďalší výskum, ktorý sa môže zamerať na tieto dve osobnosti, dvoch rektorov kežmarského lýcea, Juraja Bohuša³³ a Juraja Buchholtza ml.,³⁴ a to v svetle správy o vampírovi. Je pozoruhodné, že okrem úradnej správy z lubovnianskej mestskej knihy ostatné svedectvá o Gašparkovi pochádzajú od Belových spolupracovníkov.

³⁰ Ide o štyri Belom publikované diely a sedem moderných maďarských kritických vydaní pripravených z rukopisov, ktoré sa našli v Belovej pozostalosti.

³¹ BEL, Matthias. *Notitia Hungariae novae historico geographica*. Tomus 4. Viennae Austriae : Typis Iohannis Petri van Ghelen, 1742, s. 470.

³² TURÓCI, Ladislav. *Ungaria suis cum regibus compendio data*. Tyrnaviae : Typis Collegii Academici Societatis Jesu, 1729, s. 190.

³³ Pozri o ňom Juraj Bohuš. In *Slovenský biografický slovník* 1. Martin : Matica slovenská, 1986, s. 284.

³⁴ Pozri o ňom BOGÁR, Judit. *Egy kežmarki polihisztor élete és munkái - feljegyzéseink tükrében. Ifj. Buchholtz György naplója (1709 - 1737)*. Doktorská dizertácia Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Pilisicsaba, 2009. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://mek.oszk.hu/08200/08277/>> [7.3.2024].

Aj táto malá časť Belovho textu potvrdzuje konštatovanie Jany Balegovej, že Bel pri opise Spišskej stolice neprevzal Bohušov text mechanicky, ale prepracoval ho, dopĺňal, skracoval.³⁵ Bel tu poznal zrejme aj iné správy, oproti Bohušovi vedel, že sa Gašparek vyznačoval nečestným spôsobom života. Mohol sa to dozvedieť aj z časopisu *Europäischer Niemand* alebo možno skôr od Bucholtza ml., pisateľa správy v časopise, veď s ním bol v čulom listovom styku.³⁶ Bel označuje Gašparka za *prodigium*, mátohu, ale Bohuš také slovo nepoužil. Bohuš nemá žiadny vysvetľujúci komentár na konci historiky, prenecháva to prírodovedcom. Bel ponúka dve vysvetlenia, kakodémon, zlý duch,³⁷ alebo prestrojenie, ale neprikláňa sa k žiadnej z nich. Podobne postupoval Bel na jednom mieste opisu Spišského hradu. Bohuš píše, že pri stavbe hradu ho v noci búrali strašidlá, príznaky (lat. *spectrum*).³⁸ Bel síce túto historiku prevzal, ale prejavil sa ako racionálny autor a označil ju za ľudovú „báchorku“ (lat. *fabella*).³⁹ Presne tie isté latinské termíny sa vyskytujú aj v Belovom vysvetlení udalostí okolo Gašparka, reči o prízraku (*spectrum*) môže byť len báchorka (*fabella*). Racionálne vysvetlenie Gašparkovho prípadu neobsahuje žiadne zo štyroch svedectiev.⁴⁰ Za povšimnutie stojí aj, že existuje paralela medzi Belom a časopisom *Europäischer Niemand*. Časopis začína historiku tým, že celý príbeh, resp. reči, ktoré sa vedú o Gašparkovi, prekračujú vierohodnosť (*fidem excedunt*). Bel považuje len posmrtné obcovanie Gašparka s manželkou za niečo, čo je za hranicou vierohodnosti (*fidem superat*).

Gašparek v krásnej literatúre

Udalosť bola neskôr spracovaná aj beletristicky. V roku 1896 sa maďarský spisovateľ Kálmán Mikszáth v krátkej poviedke *Strašidlo v Lubovni (Kisértet Lublón)*⁴¹ odvoláva na Matirkov článok a na Mateja Bela. Oveľa rozsiahlejšie spracovanie je historický román *Spišské tajomstvo* od Joža Nižnanského z roku 1935.⁴² Mottom

³⁵ BALEGOVÁ, Jana. Názov a danosti Spiša. In *Sondy do Belových vedomostí o súvekom Uhorsku*. Sambucus Supplementum II. Trnava : Filozofická fakulta TU, 2010, s. 30 – 31; BALEGOVÁ, Jana. Hradý na Spiši v diele Juraja Bohuša. In *Knihá 2013. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2013, s. 183.

³⁶ SZELESTEL, N. László. *Bél Mátyás levelezése*. Budapest : Balassi kiadó, 1993, passim; Listy Mateja Bela. Ed. Juraj Pavelek. Martin : Matica slovenská, 1990, passim.

³⁷ O termíne pozri bližšie SPENCE, Lewis. *An Encyclopaedia of Occultism*. Mineola (N.Y.) : Dover Publications, 2003. s. 84.

³⁸ BOHUŠ, *Historico geographica*, s. 94, nemecký preklad BOHUS, *Historisch-geographische*, s. 53.

³⁹ BEL, *Historia comitatus*, s. 100, pozri aj BALEGOVÁ, Jana. Niekoľko poznámok k pracovným postupom Mateja Bela pri spracovaní kapitoly o Spišskom hrade v jeho opise Spišskej stolice. In *Hortus Graeco-Latinus Cassoviensis IV*. Košice : Filozofická fakulta UPJŠ, 2024, s. 30 – 46.

⁴⁰ Až neskôr, keď správa z časopisu *Europäischer Niemand* bola ešte dvakrát publikovaná, bola nadprirodzenosť odmietnutá v článkoch: *Nachricht von einem seltsamen Gespenst in Ober-Ungarn*. Ed. Eberhard David Hauber. In *Bibliotheca acta et scripta magica*. Erstes Stück. [Lemgovia] : [s. n.], 1739, s. 709 – 718 a HORST, Georg Conrad. *Zauber-Bibliothek: oder, Von Zauberei, Theurgie und Mantik, Zaubern, Hexen und Hexenprocessen, Dämonen, Gespenstern und Geistererscheinungen*. 5. Theil. Mainz : Florian Kupferberg, 1825, s. 386 – 391.

⁴¹ MIKSÁTH, Kálmán. *Kisértet Lublón*. 1. vyd. [Budapest] : Legrády testv, 1896, s. 127 – 141, slovenský preklad MIKSZÁTH, Kálmán. *Mátoha v Lubovni*. In *Dáždnik svätého Petra, Posledný hradný pán a iné*. Bratislava : Tatran, 1979, s. 53 – 104.

⁴² NIŽNÁNSKY, Jožo. *Spišské tajomstvo*. 1. vyd. Bratislava : Leopold Mazáč, 1935.

románu je Belova pasáž o Gašparkovi. Hlavný hrdina románu, obuvník, spôsobom hodným detektíva v moderných kriminálnych románoch, objasňuje udalosti okolo Gašparka. Obe diela vysvetľujú udalosti racionalisticky. Najnovším príspevkom je krátke dielo Ludovíta Petraška, ktorý prerozprával Gašparkov príbeh, pričom vložil do toho aj tri zdroje svojho rozprávania, Ľubovniansku mestskú knihu, časopis *Europäischer Niemand* ako aj Mateja Bela.⁴³ Legenda o Gašparkovi žije v Ľubovni naďalej, dokazujú to predstavenia hry Ľubovnianske strašidlo, ktoré sa uskutočňujú na Ľubovnianskom hrade.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Pramene

- BEL, Matej. *Historia Comitatus Scepusiensis*. In *Hungariae antiquae et novae Prodrumus*. Norimbergae : Sumtu Petri Conradi Monath, 1723, s. 69 –124.
- BEL, Matthias. *Notitia Hungariae novae historico geographica*. Tomus 4. Viennae Austriae : Typis Iohannis Petri van Ghelen, 1742.
- BOHUS, Georg. *Historisch-geographische Beschreibung des in Oberungarn berühmtesten Zipser Landes*. Kežmarok : Sauter, 1919.
- BOHUŠ, Juraj. *Historico geographica Terrae Scepusiensis in Superiori Hungaria celeberrimae descriptio concionnata*. Lyceálna knižnica v Kežmarku, rkp. Signatúra Ms 832g.
- BUCHHOLTZ, Georg. *Historischer Geschlechtsbericht (Familienchronik)*. Ed. Rudolf Weber. Budapest : Luther Társaság, 1904.
- BUCHHOLTZ, Juraj ml. Von einem nach dem Tode verbrannten Weibe und einem gleichmässig verbrannten Eyer-Brüter. In *Sammlung von Natur- und Medicin- wie auch hierzu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten*. Frühlings-Quartal 1724. Leipzig; Budissin : David Richter, 1725, s. 635.
- BUCHHOLTZ, Juraj st. Von zwey nach dem Todte verbrannten Leichen, welche des Nachts die Leute sollen gewürgt haben. In *Miscellanea physico-medico-mathematica*. 3. und 4. Quartal an. 1727. Erfurt : Carl Friedrich Jungnicol, 1731, s. 488 – 490.
- Extractum Litterarum ex Comitatu Liptoviensi in superiori Hungaria 1718 mense Iulio. In *Der Europäische Niemand, welcher Niemanden zu beleidigen, Jederman aber nützlich zu seyn beflissen ist*. 1719, 11. Theil, s. 972 – 975.
- HORST, Georg Conrad. *Zauber-Bibliothek: oder, Von Zauberei, Theurgie und Mantik, Zauberern, Hexen und Hexenprocessen, Dämonen, Gespenstern und Geistererscheinungen*. 5. Theil. Mainz : Florian Kupferberg, 1825, s. 386 – 391.
- Listy Mateja Bela*. Ed. Juraj Pavelek. Martin : Matica slovenská, 1990.
- Literárny archív Slovenskej národnej knižnice, sign. C 24.
- Lyceálna knižnica v Kežmarku, rkp. Signatúra Ms 832g.
- MATIRKO, Bertalan Ifj. Egy szepességi népmondáról. In *Ethnographia*, 1890, roč. 1, s. 261 – 272.
- MATIRKO, Bertalan jun. Die Zipser Volkssage von Kasperek. In *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*. 1892, roč. 2, s. 162 – 164.

⁴³ PETRAŠKO, Ludovít. *Povesti, príbehy a povedačky z východu Slovenska*. Martin : Vydavateľstvo Maticy slovenskej, 2018, s. 158 – 161.

- MAYER, Andreas Ulrich. *Abhandlung des Dasyens der Gespenster nebst einem Anhang vom Vampyrismus*. Augsburg, 1768.
- MIKSÁTH, Kálmán. Kísértet Lublón. 1. vyd. [Budapest] : Legrády testv, 1896, s. 127 – 141.
- MIKSÁTH, Kálmán. Mátoha v Lubovni. In *Dáždňik svätého Petra, Posledný hradný pán a iné*. Bratislava : Tatran, 1979, s. 53 – 104.
- Nachricht von einem seltsamen Gespenst in Ober-Ungarn. Ed. Eberhard David Hauber. In *Bibliotheca acta et scripta magica*. Erstes Stück. [Lemgovia] : k. [s. n.], 1739, s. 709 – 718.
- NIŽNÁNSKY, Jožo. *Spišské tajomstvo*. 1. vyd. Bratislava : Leopold Mazáč, 1935.
- PETRAŠKO, Ludovít. *Povesti, príbehy a povedačky z východu Slovenska*. Martin : Vydavateľstvo Matica slovenskej, 2018, s. 158 – 161.
- SZELESTEI, N. László. *Bél Mátyás levelezése*. Budapest : Balassi kiadó, 1993.
- TURÓCI, Ladislav. *Ungaria suis cum regibus compendio data*. Tyrnaviae : Typis Collegii Academici Societatis Jesu, 1729.

Zoznam bibliografických odkazov

- BALEGOVÁ, Jana. Názov a danosti Spiša. In *Sondy do Belových vedomostí o sívekom Uhorsku*. Sambucus Supplementum II. Trnava : Filozofická fakulta TU, 2010, s. 30 – 47.
- BALEGOVÁ, Jana. Hradý na Spiši v diele Juraja Bohuša. In *Kniha 2013. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2013, s. 179 – 184.
- BALEGOVÁ, Jana. Niekoľko poznámok k pracovným postupom Mateja Bela pri spracovaní kapitoly o Spišskom hrade v jeho opise Spišskej stolice. In *Hortus Graeco-Latinus Cassoviensis IV*. Košice : Filozofická fakulta UPJŠ, 2024, s. 30 – 46.
- BOGÁR, Judit. *Egy késmarki polihisztor élete és munkái - feljegyzéseink tükrében. Ifj. Buchholtz György naplója (1709 - 1737)*. Doktorská dizertácia Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Piliscsaba, 2009 [on-line]. Dostupné na internete: <<https://mek.oszk.hu/08200/08277/>> [7.3.2024].
- BOHN, M. Thomas. Vampirismus in Österreich und Preußen. Von der Entdeckung einer Seuche zum Narrativ der Gegenkolonisation. In *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 2008, roč. 56, č. 2, s. 161 – 177. <https://doi.org/10.2307/41052051>
- BOHN, M. Thomas. Das Gespenst von Lublau. In *Vampirismus und magia posthuma im Diskurs der Habsburgermonarchie*. Eds. Christoph Augustynowitz – Ursula Reber. Wien; Berlin : Lit Verlag, 2011, s. 149 – 161.
- BOHN, Thomas. *Vampir Ein Europäischer Mythos*. Köln; Weimar; Wien : Böhlau, 2016.
- CHALUPECKÝ, Ivan. *Magistrát mesta Stará Lubovňa 1330 - 1834 Inventár*. Štátny okresný archív Stará Lubovňa, 1988.
- CHALUPECKÝ, Ivan. Relikty bosoráctva na Spiši v 19. a začiatkom 20. storočia. In *Pohanstvo a kresťanstvo. Zborník z konferencie usporiadanej 5. - 6. II. 2003 v Banskej Bystrici*. Eds. Rastislav Kozíak – Jaroslav Nemeš. Bratislava : Chronos, 2004, s. 291 – 293.
- ISSER, Ruth. Abhandlung des Daseyns der Gespenster, nebst einem Anhang vom Vampirismus (1768). Gerhard van Swietens Memorandum zu Vampirvorfällen im Mähren des 18. Jahrhunderts. In *historioPLUS* 8, 2021, s. 97 – 124 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.historioplus.at/?p=1320>> [2. 1. 2024].
- Juraj Bohuš. In *Slovenský biografický slovník* 1. Martin : Matica slovenská, 1986, s. 284.
- KLANICZAY, Gábor. Decline of Witsches and Rise of Vampires in 18th Century Habsburg Monarchy. *Ethnologia Europaea*, 1987, roč. 17, č. 2, s. 165 – 180. <https://doi.org/10.16995/ee.1378>

- KLANICZAY, Gábor. Gerard van Swieten und die Anfänge des Kampfes gegen Aberglauben in der Habsburg-Monarchie. In *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1988, zväzok 34, č. 2 - 3, s. 225 - 247.
- KOLLÁROVÁ, Ivona, NAGY, Imrich. Matej Bel. *Osobnosť, médium a transfer ideí na prahu osvietenstva*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2021.
- MAGYARI-KOSSA, Gyula. *Magyar orvosok emlékei IV*. Budapest : Magyar orvosok könyvkiadó társulat, 1940, s. 85 - 89.
- MAIELLO, Giuseppe. *Vampyrismus a Magie posthuma*. Praha : EPOCH 2014.
- RUTHNER, Clemens. *Verzahnte Heimsuchungen. Eine kurze Literatur- und Kulturgeschichte des Vampirs*. Bremen : edition lumière, 2019.
- SPENCE, Lewis. *An Encyclopaedia of Occultism*. Mineola (N.Y.) : Dover Publications, 2003.
- TIBENSKÝ, Ján. *Veľká ozdoba Uhorska. Dielo, život a doba Mateja Bela*. Bratislava : Tatran, 1984.
- WESZPRÉMI, István. *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia* II,1. Wienae : Typis Io. Tho. De Tratnern, 1778.
- WILSON, M. Katharina. The History of the Word „Vampire“. In *Journal of History of Ideas*, 1985, roč. 46, č. 4, s. 577 - 583. <https://doi.org/10.2307/2709546>

SUMMARY

The ghost of Lubovňa in Bel's description of the Spiš county by Matthias Bel

In the description of the Spiš county by Matthias Bel (1684 - 1749), which can be found in his work *Prodromus*, the vampire story of Michal Gašparek is described. At first glance, the appearance of a ghost in a serious work by Bel seems surprising, but the temporal and geographical aspect of this event is not accidental. Vampirism is a universal phenomenon, and although its manifestations have been documented from antiquity through the Middle Ages and into modern times, the age of vampirism is the 18th century. Its emergence is characterised by the opposition between cases on the periphery of the Austro-Hungarian Empire with a mixed population, including Slavs, and the centres in which these cases were then dealt with. At the same time, it is also an opposition between the Enlightenment rationalism of the West and the superstitious, orthodox East, folklore and traditional folk culture. In the 18th century, Hungarian Kingdom and Transylvania were among the European countries where many cases of vampirism occurred, so it was widely believed at the time that these countries were the homeland of vampires. The story of Michal Gašparek took place in 1718, before the hysteria about vampires broke out in Europe. This was after 1725 and 1730, when the Austrian authorities were dealing with cases of vampirism in Serbia and a number of works on the subject of vampirism appeared. The ghost of Lubovňa has typical features of a vampire, it is a prototype of a vampire, it was also the first official investigation of vampirism in the territory of present-day Slovakia. Gašparek's case was widely known in Spiš and there are several testimonies about it from contemporaries, which date back to the period before the *Prodromus* was published, i. e. before 1723. These are testimonies occurring in different kinds of texts, official record, newspaper report, chronicle, patriotic work. The earliest testimony is an entry in the town book (*Liber actorum*) by Franciszek Wilczynski from 1718, which is now lost, but the report was recorded by Bertalan Matirko Jr. In this source, Gašparek is referred to in the Hungarian version as *kisértet*, i. e. a ghost, and in the German version as *Gesperst*, also a ghost. The second testimony is found in the continuation of the Buchholtz family chronicle by Jakub Buchholtz, who writes that the news of the event were

sent to him by his father, Georg Buchholtz Sr. The main character Gašparek is not referred to by any attribute in this family chronicle. The third testimony was published in the German entertainment satirical-political-historical magazine *Der europäische Niemand* only a year after the event. In the Latin report, Gašparek is referred to as *malus genius*, an evil spirit, as well as *diabolicum spectrum*, a diabolical apparition, in the German discussion as *Gespent*, a ghost. The fourth testimony comes from Georg Bohuš and can be found in his manuscript work *Historico-geographica Terrae Scepusiensis ... descriptio*. The protagonist of the story is referred to in this work as a *spectrum*, an apparition, or a *manes*, shades of the dead. Bel calls Gašparek twice, *prodigium*, a ghost, and *portentum*, a monster, in addition, one explanation has the term *cacodaemon*, an evil demon. All the main motifs of the story can be found in Matej Bel's story, Gašparek is a revenant, his actions, fires, opening the grave, beheading, blood pouring out of the body and burning are briefly described. The author has at the same time doubts about the credibility of the events. Bel's description of the Spiš county, in which the legend of Gašparek is found, was a foreshadowing of the intended patriotic project, the description of the Hungarian counties. However, in no other description of the Hungarian counties in the following years does Bel mention any other vampire story. The legend of Gašparek is not so much a case of vampirism in the culturological sense as a ghost story with historical value. Bohuš' work served as the basis for Bel's description of the Spiš county, and this was probably the reason why this story made it into Bel's work; he simply took it from Bohuš' source material. The event was later also treated in fiction in the short story *Kísértet Lublón*, The Ghost in Lubovňa, by the Hungarian writer Kálmán Mikszáth, in the historical novel *Spišské tajomstvo*, The secret of Spiš, by the Slovak writer Jožo Nižnánsky and in the most recent retelling of the story by Ludovít Petraško. The legend of Gašparek lives on in Stará Lubovňa, as evidenced by the performances of the play The Ghost of Lubovňa, which take place at Lubovňa Castle.

prof. PhDr. František Šimon, CSc., Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach
Filozofická fakulta; Katedra klasickej filológie
SK-04001 Košice; Moyzesova 9
e-mail: <frantisek.simon@upjs.sk>
ORCID 0000-0003-2094-1425

HVNGARIAE
ANTIQVAE ET NOVAE
PRODROMVS,
CVM
SPECIMINE,
QVOMODO
IN SINGVLIS OPERIS PARTIBVS
ELABORANDIS,
VERSARI CONSTITVERIT,
AVCTOR
MATTHIAS BELIVS
PANNONIVS

NORIMBERGAE,
Sumtu, **PETRI CONRADI MONATH,**
BIBLIOPOLAE
ANNO MDCCXXIII.

Obr. č. 1 Titulná strana Belovho diela Hungariae antiquae et novae Prodromus 1723. Rakúska národná knižnica

Obr. č. 2 Titulná strana časopisu Der Europäische Niemand 1719
Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen